

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1242569

KONUŞUL(A)MAYANI ANLATMAK: TRAVMA TEORİSİ VE EDEBİYAT*

Representing the Unspeakable/Unspoken: Trauma Theory and Literature

Tuğba AYGAN**

ÖZ: İçinde bulunduğumuz ve bir önceki yüzyıl deneyimlerini en iyi tanımlayan terimlerden biri kuşkusuz travmadır. Yirminci yüzyıl modern savaş anlayışının yarattığı yıkımlara koşut olarak insan psikolojisindeki hasarlarla gündeme gelen travma terimi, 1980 yılında Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından resmi olarak tanınır. Ardından doksanlı yıllarda Cathy Caruth, Shoshana Felman ve Dominick LaCapra gibi teorisyenlerin çalışmalarıyla travma olgusu edebiyat, psikoloji ve tarih alanlarında yeni bir odak noktası haline gelir. Freud'dan Caruth'a travmanın doğrudan deneyimlenemez, dolayısıyla anlatılamaz olduğu savı, diğer yandan iyileşme için ihtiyaç duyduğu anlatılma zorunluluğu, ilk kuşak travma teorisinin merkezindeki gerilimi belirler. Ancak yirmi birinci yüzyıl başlarından itibaren Ruth Leys, Steff Craps, Michelle Balaev gibi çağdaş teorisyenler Caruth ve diğerlerinin travma tanımlamasına eleştiriler getirirler. İçinde barındırdığı çeşitlilik ve farklılıklardan dolayı çoğulcu model olarak bilinen çağdaş travma teorileri travmanın konuşulamaz olduğu savını reddederken geleneksel travma teorisinin Batı merkezci olduğunu savunur. Bu nedenle daha kapsayıcı ve çok kültürlü travma modelleri sunar. Gerçek hayatta konuşulamayan dile getirme, hayal edilemeyen hayal etme gibi sınırlara meydan okuma gücüyle edebiyat, travma teorilerinin de en uğrak noktası olur. Hem Caruth'un öncülüğündeki geleneksel travma teorisi hem de çoğulcu model sıkça edebiyata başvurur. Söz konusu etkileşimden hareketle bu çalışmanın amacı, travmanın geçmişten günümüze uzanan tarihsel seyrini sunmanın ardından, geleneksel ve çağdaş travma teorileri ışığında travma ve edebiyat ilişkisini ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Travma, PTSD, edebiyat, travma teorisi, çoğulcu model

ABSTRACT: Trauma is undoubtedly one of the terms that best describe the experiences of the present and the previous centuries. The term comes to the agenda with the damages

* Bu makalenin bir kısmı, yazarın "Haunted Stages: Representations of War Trauma in Contemporary English Theatre" başlıklı doktora tezinden yararlanarak oluşturulmuştur.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, tugba.aygan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0514-8472

Geliş Tarihi / Received: 26.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 03.07.2023

Yayın Tarihi / Published: 31.01.2024

occurring in human psychology in parallel with the destructions caused by the modern war concept of the twentieth century. Following its official recognition by the American Psychiatric Association in 1980, trauma has set a new focus in literature, psychology, and history with the studies of theoreticians such as Cathy Caruth, Shoshana Felman, and Dominick LaCapra in the 1990s. From Freud to Caruth, the argument that trauma cannot be directly experienced, therefore, is inexplicable, nevertheless, the necessity of being told for recovery determine the tension at the center of the trauma theory. However, since the beginning of the twenty-first century, contemporary theorists such as Ruth Leys, Steff Craps, and Michelle Balaev criticise the definition and structure of trauma by Caruth and others. Contemporary trauma theories, known as the pluralist model due to the diversity and differences it contains, reject the argument that trauma is unspeakable and assert that traditional trauma theory is Western-centred. Therefore, they offer more inclusive and multicultural trauma models. Thanks to its power to challenge boundaries such as voicing the unspeakable and imagining the unimaginable in real life, literature becomes the most visited platform by trauma theories. Both the traditional trauma theorists pioneered by Caruth and the pluralist model frequently appeal to literature. Based on this interaction, the present study sets out to examine the relationship between trauma and literature in light of traditional and contemporary trauma theories after a brief discussion of the genealogy of trauma.

Keywords: Trauma, PTSD, literature, trauma theory, pluralistic model

Cite as / Atf: AYGAN, T. (2024). Konuşul(a)mayı Anlatmak: Travma Teorisi ve Edebiyat. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 14(27), 115-138. <https://doi.org/10.33207/trkede.1242569>

Yayın Tarihi	31 Ocak 2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı
Etik Bildirim	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı/Lisans:	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makaleler https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ tarafından lisanslanır.
Date of Publication	31 January 2024

Reviewers	An Internal (Editorial board member) Content review: Two External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes
Complaints	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Trakya University Journal of Faculty of Letters is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Giriş

Travma, başka türlü ulaşmanın mümkün olmadığı bir gerçeği anlatmak için her daim haykıran bir yaranın öyküsüdür.
(Caruth, 1996: 4)

Gerçek ile dil arasındaki mutlak bir paralellik olmayışını kabullenmeyi reddediyoruz ve -sonsuz bir çalkantı olarak edebiyatı üreten, belki de dilin kendisi kadar eski olan bu reddir.
(Barthes, 1983: 465)

Edward Bond'un *Red Black and Ignorant* (1990) oyununun başkişisi Monster, annesinin karnındayken nükleer bir holokost sonucu öldüğü için yaşama imkânı bulamadığı hayat hikâyesini izleyicilerine sunmadan önce, onları şu sözlerle itham eder: "Anlatacaklarım size insanların olmasına izin vermeyeceği şeyler gibi gözükyorsa, çağınızın tarihini okumamışsınız demektir" (1998: 5). Yirminci yüzyılın şahit olduğu ve insanın sebep olabileceği kötülüklerin sınırsızlığına işaret eden bu sözler, hem kelime anlamıyla hem de pratikte travmanın ortaya çıkışına zemin hazırlayan dönemin bir nevi özeti niteliğindedir. Her ne kadar temelleri yirminci yüzyıl başında, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası psikiyatri çalışmalarıyla atılmış olsa da travma, modernitenin "ilerleme ve yıkım, özgürleşme ve kısıt, bireyselleşme ve yığınlaşma gibi teknolojiyle en somut hallerini alan

yerleşik çelişkilerine¹” (Luckhurst, 2008: 20) dayandırılabilir. Çünkü yeni politik ortaklıklar, yükselen bir ulus-devlet anlayışı, geniş çaplı bir endüstrileşme, şehirleşme, kapitalist ve emperyalist ilişkiler gibi daha önce benzeri görülmemiş toplumsal değişim şoku ile şekillenen on dokuzuncu yüzyıl modernitesi, beraberinde getirdiği bu çelişkilerle travma söyleminin ortaya çıkışına zemin hazırlayan etkenleri de toplumsal hayata dâhil eder.

Her ne kadar temelleri moderniteye dayandırılrsa da travma teriminin tarihi oldukça eskidir. TDK'nin “[ruhsal] sarsıntı”, Oxford İngilizce Sözlük'ün “özellikle hafızada bastırılan ve tedavi edilmemiş ruhsal bir hasarın neden olduğu duygusal bir şok; bilhassa beyinde davranışsal bozukluklarla sonuçlanabilen içsel bir hasar” olarak tanımladığı travma, etimolojik olarak Yunanca yara anlamına gelen traûma (τραῦμα) sözcüğünden türemiştir. Yunancada ve on dokuzuncu yüzyılın sonuna dek diğer dillerde fiziksel yaralanmaları tanımlamak için kullanılan terim, Fransız nörolog Jean-Martin Charcot'nun Paris Salpêtrière Hastanesindeki çalışmalarıyla yeni bir boyut kazanır. Travma çalışmalarının kurucu babası olarak anılan Charcot, önceleri kadınlara özgü fiziksel bir rahatsızlık olarak görülen ‘histeri’nin erkeklerde de görülmesi muhtemel psikolojik travmalar olduğunu ileri sürer (Micale, 2001). Charcot'nun çalışmalarından ilham alarak histerinin sebeplerine eğilen Sigmund Freud ise, Joseph Breuer’le ortak yayımladığı *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1895) adlı eserinde, söz konusu rahatsızlığın geçmişte maruz kalınan cinsel taciz benzeri travmatik vakalardan kaynaklandığını belirtir (2001: 10, 14, 285). Fakat histerinin burjuva sınıfında da yaygınca görülmesi Freud’u endişelendirir. Burjuvanın bu genellemeden rahatsız olacağını düşünen Freud, daha sonra histeriye yol açan, çocuklukta yaşandığı öne sürülen cinsel tacizin, aslında hastaların uydurdukları hikâyeler ya da fanteziler olduğunu belirtir (Freud, 1959: 34). Bu teori üzerine temellendirdiği *Cinsellik Üzerine Üç Deneme*'sinde (1905) ise, histeriye ait nevroitik semptomların travmatik anılardan değil, bastırılmış cinsel arzularından kaynaklandığı yönünde fikir değiştirir.

Charcot ve Freud'un travma çalışmalarını takiben, Birinci Dünya Savaşı ile travma tekrar gündeme gelir. Çünkü savaş, askerler için fiziksel kayıpların yanı sıra psikolojik çöküntüleri de beraberinde getirir. Öyle ki savaştan dönmüş İngiliz askerlerde gözlemlenen problemlerin yüzde kırkını histerik semptomlar oluşturur (Herman, 1997: 20). “Kalıtsal bir kusur”, (Showalter, 1987: 170) korkaklık ya da rol yapmakla suçlanan askerlerin,

¹ Aksi belirtilmedikçe, metin içerisinde yabancı dildeki eserlerden alıntılar tarafımca çevrilmiştir.

bazı askerî makamlarca tedaviye layık görülmedikleri gibi, mahkemelerde yargılanıp ihraç edilmeleri gündeme gelir (Herman, 1997: 21). Bu tür örneklerin sayıca artmasına koşut olarak tabip subay Charles Myers, askerlerde görülen ağlama, uyuyamama ve panik gibi psikotik durumların savaş esnasında patlayan bomba ve mermi seslerine uzun süre maruz kalmalarıyla bağlantılı olduğunu belirler. Bahsi geçen semptomların yol açtığı rahatsızlığa ise 1917 yılında ‘bomba şoku’² adını verir (Myers, 1940: 26). Fakat bu belirtilerin yalnızca siperde seslere maruz kalmış askerlerde değil, savaşa aktif olarak katılmamış askerlerde de görülmesi üzerine, problemin fizyolojik değil psikoloji temelli olduğu anlaşılır.

Savaş sonrası askerlerin nevrotik durumlarını gözlemledikten sonra, travma teorisine geri dönen Freud, onların savaş esnasında maruz kaldıkları sarsıcı deneyimleri rüyalarında defalarca tekrar yaşadıklarını görünce, rüyaları arzu giderme aracı olarak değerlendirdiği teorisini tekrar gözden geçirmek durumunda kalır. *Haz İlkesinin Ötesinde* (1920) adlı eserinde savaş ya da kaza sonrası aralıksız olarak tekrar eden ve hastayı her seferinde yeni bir dehşete uyandıran rüyaları, travmatik vakanın kişiyi rüyasında bile rahatsız edecek büyüklükte olmasına ve hastanın travmaya saplanıp kalmasına bağlar. (Freud, 2012: 14). Travmatik kavramını ise, organizmayı dış dünyadan gelecek zararlı uyarılara karşı koruyan kalkanı delebilecek aşırıdaki olaylar (2012: 34) şeklinde tanımlayan Freud’a göre travma, bireyin savunma mekanizmalarını yerle bir eden ve süresiz ele geçiren bir olguya dönüşür.

Savaş yalnızca psikoloji alanı için değil sosyal, politik, ekonomik hayat için de ciddi etki ve değişimleri beraberinde getirir. “Leaning Tower” adlı makalesinde Virginia Woolf, 1914 yılı için “ve aniden, pürüzsüz yolda uçurum gibi savaş geldi” (Woolf, 1972: 167) diyerek yerinde bir tanımlama yaparken, savaşın neden olduğu ani değişimi de özetler. Tarihin her döneminde toplumsal olaylardan beslenen edebiyat, Birinci Dünya Savaşı esnası ve sonrasında yüzünü savaşa döner. Milliyetçi duygular ve idealizmle şekillenen ilk eserlerde savaşmak kutsal bir görev olarak yansıtılır, askerlerin kahramanlıklarına, canlarını ülkeleri için feda etmelerine övgüler yazılır. Ancak savaşın yol açtığı yıkıcı etkiler toplumun her kesiminde hissedilmeye başladığında eserlerin içerikleri değişmeye başlar.

² Orijinal adıyla ‘shell shock’ İngilizce kovan mermisi, bomba, şarapnel anlamlarındaki ‘shell’ ve şok kelimesinden türetilen terim dilimize bomba şoku, şarapnel şoku, havan mermisi şoku ya da daha genel bir ifadeyle savaş bunalımı/nevrozu olarak çevrilmiştir.

Şiirde bu değişim, kendileri de savaş nevrozu tanısıyla Edinburgh Craiglockhart Savaş Hastanesinde tedavi görürken tanışıp iyi dost olan şairler Siegfried Sassoon ve Wilfred Owen'ın savaş karşıtı şiirlerinde fazlasıyla hissedilir. Owen'ın Horace'ı yalanladığı dizelerinde belirttiği üzere artık “Tatlı bir yalandır ‘ülkesi ve şerefi için ölmek’” (Owen, 1963: 55). Halka anlatılması gereken de siperlerdeki travmatik olaylar ve bunların askerlerde sebep olduğu yıkımlardır. Sassoon “Counter Attack” (Karşı Taarruz), “Repression of War Experiences” (Savaş Deneyimlerinin Zaptı) gibi şiirlerinde savaşın neden olduğu fiziksel ya da psikolojik tahribatları konu edinirken, ironik bir dille kaleme aldığı “Survivors” (Sağ Kalanlar) şiirinde ise travmayı şu dizelerle aktarır:

“Kuşkusuz tez zamanda iyi olacaklar; şok, gerginlik
Kekelemelerine, tutarsız konuşmalarına sebep olmuştu
Tabi ki ‘tekrar dışarı çıkmaya can atıyorlar’—
İhtiyarlanmış, korkmuş suratlarıyla yürümeyi öğreniyor bu çocuklar
En kısa zamanda unutacaklar lanetli gecelerini,
Arkadaşlarının musallat hayaletlerine korkak boyun eğişlerini” (Sassoon, 2004: 83).

Siperlerde yaşadıkları şok, sonrasında gelen konuşamama durumu, kurbanların yüzüne yansıyan korku ifadeleri ve en önemlisi de travmanın belirgin özelliği olan dehşetengiz olaylara dair anıların sürekli yaşayana musallat olması gibi çeşitli durumları anlatan “Survivors” âdetâ savaş travmasının şiirsel bir tanımıdır. Owen'ın “Mental Cases” (Akıl Hastaları) ve “Dulce et Decorum Est” (Tatlı ve Doğru Olan) gibi şiirleri de savaş nevrozunun yankılarını barındırır. Gerek Owen gerekse Sassoon'un, bir nevi savaşa karşı travmatik tepkiler olarak okunabilecek şiirleri, kendileriyle aynı kaderi paylaşan ama seslerini duyurma imkânı olmayan askerlerin sesi olur.

Birinci Dünya Savaşı'yla travma yazınından etkilenen bir diğer isim İngiliz romancı Ford Madox Ford, savaşın korkunç gerçekliğini ve nevrozunu *Geçit Töreni'nin Sonu* (1924) adlı dört ciltlik romanına konu edinir. 1914 yılının hemen öncesinden ateşkese kadarki süreci kapsayan roman, ana karakteri Christopher Tietjens'in hem cephe hem de savaş sonrası deneyimleriyle savaş bunalımının izlerini sürer. Ev ve cephenin iç içe geçtiği bir anlatımla roman, savaşın ve evsel problemlerin askerlerin psikolojilerinde yarattığı yıkımlara ışık tutar. İngiliz sahnesi de savaşın gerçek yüzüne ve sonuçlarına kayıtsız kalmaz. R. C. Sherriff'in batı cephesindeki tecrübelerinden yola çıkarak yazdığı *Yolculuğun Sonu* (1928) oyunu, savaş bunalımı yaşayan ve savaşın travmatik etkilerinden kurtulamayıp alkole yönelen Stanhope adlı bir askerinin hayatındaki kayıpların öyküsünü sunar.

‘Tüm savaşları bitirecek savaş’ olarak tanımlanan Büyük Savaş, yaklaşık on milyon askerî personel ve on milyon sivilin ölümü ve bir o kadar da yaralı ile insanlık tarihinin o güne dek en kanlı ve en çok kayba neden olan savaşıdır. Bu nedenle travma olgusuna yeniden yön verip, travma çalışmaları ve dönem eserlerini yeniden -bilhassa askerlerin deneyimleri etrafında- şekillendirir. İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle ise travmatik vakalar tekrar gündeme gelir. Fakat bu kez Nazi toplama kamplarındaki mahkumlar da askerlerle benzer psikolojik rahatsızlıklar gösterdikleri için travma deneyimi askerlerle sınırlı kalmaz. Kendisi de bu kamplardan sağ kurtulmuş bir psikanalist olan Henry Krystal kamplarda acımasız muamelelere maruz kalan insanların psikolojik travmaları üzerine çalışmalar yürütür. Böylelikle 1990’lardan itibaren başlı başına bir disiplin haline gelen Holokost çalışmaları için temel hazırlar. İlerleyen yıllarda kolektif travmanın en somut örneği Holokost, modern travma teorilerinin sacayaklarından biri olurken, edebiyat ve travma arasındaki ilişki ve gerilimin de merkezini belirler.

Edebiyatın yaşanan acı ve travmaları ifade ya da temsil etmek için uygun bir araç olup olmadığı tartışmaları İkinci Dünya Savaşı sonrası gündeme gelir. Özellikle Holokost kurbanlarının yaşadıklarına saygısızlık ve haksızlık etmeden bir *eser* yazmanın olasılığı(ksızlığı) bir açmaz olarak hâlâ tartışmaya açıktır. Çünkü aporetik bir olgu olarak Holokost “tarih yazımını veya temsilin kendisini paramparça edecek kadar travmatiktir” (Luckhurst, 2008: 65). Sözselleşmiş belleğin sınırlarını ve anlatının olanaklarını yerle bir etmenin yanı sıra, travmanın en somut hali olma gibi kötü ününü koruyan bu olay, ünlü Alman felsefeci ve toplum bilimci Theodor Adorno’ya “Auschwitzden sonra şiir yazmak barbarlıktır” (Adorno, 1981: 34) dedirtir. İddiasıyla esasen acının estetize edilmesini ve dehşet verici vakaların hafife alınmasını reddeden ve Holokostla edebiyatın sınırlarına ve olanaklarına muazzam bir meydan okumaya işaret eden Adorno, daha sonra Nelly Sachs ve Paul Celan’ın olağanüstü Holokost şiirlerinin de etkisiyle iddiasını değiştirmek durumunda kalır. Edebiyatın travma karşısındaki gücüne kayıtsız kalamayan Adorno, “tıpkı işkence gören adamın bağırması gibi sonsuz ızdırabın da ifade hakkı vardır; bu yüzden Auschwitz’den sonra şiir yazılamaz [ifadesi] yanlış olabilir” (Adorno cited in Schlant, 1999: 8) der. Hatta “şimdi acı kendi sesini, teselliyi ihanete uğramaksızın yalnızca sanatta bulur” (Adorno, 2002: 188) diyerek Holokostla doğası tamamen değişmesine karşın edebiyatın ideal bir liman olduğuna işaret eder.

İlk Kuşak Travma Teorisi ve Edebiyat

Travma, İkinci Dünya Savaşı sonrası bir kez daha unutulmaya yüz tutarken yeni bir savaşla tekrar gündemdeki yerini alır. Vietnam Savaşı'nın ardından Amerikalı askerlerin ciddi psikolojik çöküntüler yaşamaları sonucu alkol ve uyuşturucu bağımlısı haline gelmelerinin yanı sıra, sivil hayata uyum sağlamakta güçlük çektikleri fark edilir. Askerlerin söz konusu problemleri aşabilmeleri için çeşitli çalışmalar başlatılır. Bu tür çalışmaların başında, 1967 yılı itibarıyla Savaş Karşıtı Vietnam Gazileri (VVAW) derneği bünyesinde oluşturulan çeşitli bilinçlendirme grupları gelir. Savaşın yıkıcı etkilerinin ve eve dönüş sonrası yaşanan problemlerin paylaşıldığı bu tür forumlarla travma çalışmaları yeniden hız kazanır. Nihayet 1980'de Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından (APA) *Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*'nin (*DSM III*) üçüncü baskısında Travma Sonrası Stres Bozukluğu'nun (PTSD) tanımlanmasıyla travma, psikiyatrik bir tanı olarak resmen literatüre girer. Böylece travmanın bireyin psikolojik ve biyolojik yapısına bağlı ve travmatik olayın yalnızca tetikleyici olarak kabul gördüğü tanımlamaların aksine, *DSM III*'te travmatik olay merkeze çekilerek terim, "genellikle insanın normal deneyimler kapsamı dışında, psikolojik açıdan travmatik bir olay yaşaması sonucu, karakteristik semptomların gelişimi" (APA, 1980: 236) olarak tanımlanır. 'Normal deneyimler kapsamı dışında' ifadesiyle genişletilen tanısal ölçüte tecavüz, savaş, doğal afetler (sel, deprem), insan kaynaklı kazalar (araba kazaları, uçak kazaları, yangınlar) ve kasıtlı felaketler (bombalama, işkence, ölüm kampları vb) dâhil edilir. Nitekim daha önce savaşla sınırlandırılan çerçeve genişletilir ve savaş, travma için tek etkin ölçüt olmaktan çıkar.

Birinci Dünya Savaşı ve ardından İkinci Dünya Savaşı ile bozulan yirminci yüzyıldaki huzur atmosferi savaşlar bittiğinde de sağlanamaz. Çünkü dönem, Soğuk Savaş (1947-91), Falkland Savaşı (1982), Körfez Savaşı (1990-91) ve Bosna Savaşı (1992-95) gibi büyük acı ve kayıplara tanıklık eder. Yeni milenyumda ise, 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide'nin Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırıları, bunun üzerine George Bush'un sözde 'Teröre Savaş' adı altında Afganistan (2001) ve ardından ikinci kez Irak'ı (2003) işgali, yirminci yüzyılın ortasından günümüze süregelen İsrail-Filistin sorunu ve Çin-Uygur ihtilafı kapsamında yaşananlar sonucu yepyeni travmalar gelişir. Ayrıca hâlâ Suriye'de devam eden iç savaş ve mülteci sorunu, dünya genelinde IŞİD saldırıları, hâlihazırda küresel ölçekte insanları etkilemeye devam eden yeni tip koronavirüs salgını gibi felaketler, bahis konusu sorunların yalnızca belli kesim ve bölgeleri değil, tüm insanlığı yakından ilgilendiren travmalar olduğunu göstermektedir.

Savaş, terör, işkenceler, doğal afetler ve salgınlara ilişkin haberlere sürekli maruz kalan ve daha önce bir insanın tüm hayatı boyunca göreceği toplumsal dramlara çoğu zaman bir haftada şahit olan modern toplumda travmanın en yaygın konulardan biri olması pek de şaşırtıcı değildir. 1990'lı yıllarda giderek yaygınlaşmasıyla bir çok alanı derinden etkileyen disiplinler arası bir olgu haline gelen travma, ilk kuşak travma teorisyenleri olarak da anılan Cathy Caruth'un *Trauma: Explorations in Memory* (1995) ve *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* (1996), Shoshana Felman ve Dori Laub'un *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* (1991), Dominick LaCapra'nın *Writing History, Writing Trauma* (2001) adlı eserleriyle beşeri bilimlerde yerini alır. Alanın kurucu ve tartışmasız en etkili isimlerinden Cathy Caruth, travma teorisini Freud'un psikanalizi ve Paul de Man'ın post-yapısalcı çalışmaları üzerine temellendirir. Travmayı deneyimin yapısına dayalı olarak yeniden yorumlayan Caruth'a göre terim, "gecikmiş/ertelenmiş, kontrol dışı tekrarlanan halüsinasyonlar ve diğer müdahaleler aracılığıyla tepki verilen ani ya da katastrofik olayın sarsıcı deneyimini tanımlar" (Caruth, 1996: 11). Bu tanım, travmatik olayın doğasından ziyade, aniliğine ve deneyim anında değil sonrasında gecikmiş olarak verilen tepkilere odaklanır. Bunun sebebi Caruth'a göre, travmanın gerçekleşme anında psikeye onarılması güç zararlar vermesi, normal deneyimler gibi hafızaya kaydedilememesi ve bu sebepten de hatırlanıp anlatılamayan olayların ancak belli bir süre sonra kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle, travma artık yalnızca olayın gerçekleşme anı ile sınırlı kalmayıp, daha sonra tekrar dönerek kurbanı rahatsız etmesi halini de kapsayan bir olgu olarak tanımlanır.

Travmanın olay sonrasında hatırlanamaya sebep olan geçici bellek kaybı benzeri bir deneyim ile karakterize olması ve ancak belli bir süre sonra tekrar dönmesi fikri, ilk kez Freud tarafından "Project for a Scientific Psychology" (1895) eserinde öne sürülür. Türkçeye 'gecikmiş' ya da 'geç kalmış etki' olarak çevrilebilen 'nachträglichkeit' kavramı ile Freud, travmatik olayın özünde bulunan ve zamanında verilmesi mümkün olmayan ertelenmiş tepkiye işaret eder. Daha sonra *Musa ve Tektanrıçılık* (1939) eserinde ise, bir tren kazasından zarar görmeksizin kurtulan kişinin ancak haftalar sonra psikomotor davranışlarında görülen semptomlarla örneklendirilen gecikmişlik, (Freud, 1939: 109, 110) Caruth'un teorisinin de merkezine yerleşir. Çok hızlı ve beklenmedik anda gerçekleşen ve ilk aşamada tam anlamıyla kavranması mümkün olmayan travma, "daha sonra olaydan sağ kurtulan kişiyi rahatsız etmek için döner" (Caruth, 1996: 4). Bu tür geri dönüşleri "Remembering, Repeating and Working-Through" (1914)

adlı eserinde, fazlaca yoğun ve sarsıcı travma deneyiminin bilinç mekanizmalarını hasara uğratması, ardından duygusal ve bilişsel süreci engellemesiyle açıklayan Freud, olaydan bir süre sonra deneyimin tekrarlamasını ise şöyle açıklar: “Hasta bastırıldığı ya da unuttuğu hiçbir şeyi hatırlamaz fakat tekrarlar. Bir anı olarak değil de bir eylem olarak tekrarlar, tabii tekrar ettiğini bilmeden” (Freud, 1962: 150). Benzer şekilde Caruth’a göre, “acı verici sürekli geri dönüşler yalnızca zihnin anlamlandırılmayan tatsız olaydan hiçbir şekilde kaçamaması olarak anlaşılabilir” (1996: 59). Yani olay anında kavranamadığı gibi, hatırlanıp anlatılması da mümkün olmayan travma, daha sonra parçalanmış kabuslar, görüntüler, halüsinasyonlar, düşüncelerle travmatik olayın tekrarlanmasından ibaret gecikmiş tepkilerle kurbanı süresiz rahatsız etmeye devam eder.

Caruth’un teorik çerçevesini belirleyen bir diğer unsur, gerçekleşme anında bilinç düzeyinde deneyimlenemeyen travmanın bu gerekçeyle erişilemez, dolayısıyla konuşulamaz olmasıdır. Büyük çapta bir travma, psikede geniş bir boşluk oluşturur ve olayın normal hafızaya kaydedilmesini olanaksızlaştırır. Bu da olay esnasında hafızada gerçekleşen bir ayrılma böylece travmatik olarak adlandırılan yeni bir hafızanın oluşması ve deneyimin burada bastırılması ile açıklanır. (Janet, 1977; Freud ve Breuer, 2001; van der Kolk ve van der Hart, 1995) Bu nedenle yaşananları anlama çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığına işaret eden Caruth, bu konuda konuşarak deneyimi anlatabilmenin de imkânsızlığını vurgular (1995: 6, 7, 10). Normal yollardan anlatsal hafızaya kaydedilemediği için hatırlanamayan olay, dilsel becerilere de ket vurur. Dolayısıyla travma deneyimi anlatı çabaları ve doğrusal zamansallığa meydan okur. Tüm bunlar travma kurbanlarının yaşadıklarını tamamen hatırlayamamaları, deneyimi kelimelerle ifade edememelerini ve bir çoğunun sessizlikle tepki vermelerini açıklar.

Caruth, “travmatize olmak tam manasıyla bir olay ya da imge tarafından ele geçirilmektir” (1995: 4) der. Zira, travma kurbanı her ne kadar hayatta kalmış olsa da olayın gecikmiş etkileriyle her an “yeni bir dehşete uyanır” (Caruth, 1996: 65). Fakat bu tekrarlar ve süresiz travmatize olma durumu nihai bir etkiden ziyade geçici bir sürece dönüştürülebilir. Caruth’un travmanın tamamen konuşulamaz olduğu fikrini paylaşmayan LaCapra, Holokost özelinde geliştirdiği travma çalışmalarında bireyin dehşet anlarını tekrar yaşamasına yol açan ‘tekrarlama’nın yanı sıra, travmaya ikinci bir yanıt olarak ‘çözümleme’ işlemini sunar. İlkinin bilinç dışı doğasına karşın, bilinçli ve mantıksal bir süreç gerektiren çözümleme işlemi, anlatı ya da taklit yoluyla travma öyküsünün dile getirilmesidir. Bu pratik, bireyin

travma olayına karşı eleştirel bir mesafe koyarak geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasında ayırım yapabilmesine olanak tanır (LaCapra, 2001: 22). Dolayısıyla kurban, travmatik olayı hayatının bir parçası olarak kabullenir ve olayın sürekli rahatsız edici etkilerinden kurtulur. Konuşarak ya da yazarak travmatik olayı anlatmak, travmadan kurtulma yönünde en etkili adımlardan biridir. Bu aşamada ise ihtiyaca en iyi cevap verebilecek alan şüphesiz edebiyattır.

Herman'a göre "travmanın temel diyalektiği bir yandan korkunç olayları inkâr etme, diğer yandan yüksek sesle duyurma arzusu arasındaki çelişkidir" (Herman, 1997: 1). Çünkü her ne kadar anlaşılmaz ve ifade edilemez bir doğası olsa da travma, dillendirilmek ve anlaşılmak ister. Travma ve anlatı arasındaki bu diyalektik ilişki doksanlı yıllarda vurgulanmasına rağmen, travma çalışmalarının tarihi kadar eskiye dayanır. Freud ve Breuer'ın *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1895) eserinde "konuşma tedavisi" (2001: 30) olarak isimlendirilen, histerik hastaların travmatik olaylar hakkında konuşmaları, iyileşme yolunda en etkili yöntemlerden biri olur. Bu metotla travmatize olmuş belleğin gizlediği travmatik anı, öncelikle üzerine konuşularak bilinç düzeyine çekilir. Daha sonra, sözlü olarak ifade edilmek suretiyle dışa vurulan anının istemsiz tekrarlanmalarından arınma hedeflenir.

Gerek gerçek gerek kurmaca anlatılarla travmanın temsil bulabileceği en verimli alanlardan biri şüphesiz edebiyattır. Travma formülasyonlarının her aşamasında Freud ve Caruth başta olmak üzere LaCapra, Felman ve Laub gibi isimlerin sürekli olarak edebiyata başvurmaları, travma ve edebiyat arasındaki güçlü bağın bir nevi kanıtı niteliğindedir. Geoffrey Hartman "On Traumatic Knowledge and Literary Studies" başlıklı makalesinde travma teorisi "kelimeler ve travma arasındaki ilişkiye odaklanırken, edebiyat aracılığıyla 'yarayı okumamıza' olanak tanır" (1995: 537) diyerek bu güçlü bağa ve edebiyatın travmayı anlama ve anlatma konusundaki gücüne işaret eder. Konuyla ilgili bir diğer çalışmada ise Hartman, "travmanın yalnızca edebiyatla erişilebilir" (Caruth ve Hartman, 1996: 641) olma ihtimalini tartışır. Çünkü sarsıcı doğasıyla "sessiz bir dehşet" (Balaev, 2008: 149) yaratan, dilsel becerilere ket vurduğundan direkt anlatılması ve temsili mümkün olmayan travma, edebiyat ve onun doğrudan göndergesel olmayan sembolik diliyle ifade bulur.

Caruth'a göre, travma her ne kadar anlatılmaya direnç gösterse de aynı zamanda edebiyat aracılığıyla erişilebilirdir. Çünkü normal bir şekilde ifade edilmeyi olanaksız kılan travma "dinlemenin, şahit olmanın ve tam anlamıyla imkansızlığın yeni bir türünü geliştirir" (Caruth, 1996: 10). Bu

sebeple tarihi, objektif ve arşivsel bir dil, travmatik olayın özgünlüğünü ve büyüklüğünü direkt anlatabilme çabasında başarısız olur. Caruth'un deyimiyle "hem ona tanıklık etmemizi reddeden hem de talep eden" travma, yine yalnızca "hem anlaşılmayı reddeden hem de talep eden edebi bir dille" (1996: 5) yani edebiyatın diliyle anlatılabilir. Edebiyatın hayal gücü, sembolize ve kurgusallaştırma yetisi normal yollardan ifade edilemeyen ve anlaşılmayan deneyimlerin farklı açılardan ele alınmasına olanak tanır. Yaratıkları kurmaca dünyalarla eserler, sadece doğrudan deneyimi tanımlamak yerine okurun kurbanla duygusal özdeşleşmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda deneyime eleştirel yaklaşımı mümkün kılarak travmanın doğasına yeni açılımlar sunar.

Caruth'un teorisinde başvurduğu Freud'un edebiyattan örneklerle travmayı anlatma çabası da edebiyat ve travma bir aradalığının temel dayanağıdır. Freud travmatik bir tepki olarak 'tekrarlama zorlanımı'nı Turquato Tasso'nun 16. Yüzyıl romantik epiği *Gerusalemme Liberata*'dan bir örnekle şöyle açıklar:

"Romanın kahramanı Tancred, düşman zırhı giymiş olan sevgilisi Clorinda'yı bilmeden öldürür. Sonrasında, Haçlı ordusunun korktuğu büyümlü bir ormana girer. Uzun bir ağaca kılıcını savurur; ağaca açtığı yarıktan kan akmaya başlar ve ruhu ağaca hapsolmuş Clorinda'nın sesi, sevgilisi tarafından bir daha yaralandığı için şikâyet eder" (Freud, 2012: 26).

Tancred'in sevgilisini kasıtsızca öldürmesi ve ardından bu acı olayı farkında olmadan tekrarlaması travmanın istem dışı yinelenmesinin edebi bir temsildir. Bunun yanı sıra Caruth için daha ilginç olan, "paradoksal bir biçimde yaradan haykıran, Tancred'in kendinin de tamamen bilemediği hakikate tanıklık eden sestir" (1996: 3). Bu alegoriden hareketle Caruth, istemsizce tekrar eden travmanın patoloji ya da hasarlı psikenin basit bir hastalığından ziyade, "başka türlü ulaşılması mümkün olmayan gerçek ya da hakikati anlatma çabasıyla bize haykıran bir yaranın öyküsü" (1996: 3) olduğunu söyler. Yani travma en eski sözcük anlamında olduğu gibi -ancak bu kez zihinde oluşan- bir tür *yaradır*. Bir şeyler anlatmak için kanayan bu mecazî yara, travmanın anlatılmaya duyduğu ihtiyacın etik bir imasıdır. Caruth'un da fark ettiği üzere "psikanaliz gibi bilme ve bilmeme arasındaki karmaşık ilişkiye" (1996: 3) ilgisiyle edebiyat, bu ihtiyaca cevap verebilecek en verimli mecradır.

1980'lerden itibaren edebiyat çalışmaları alanında başkalarının acılarını daha görünür ve duyulur kılmaya gayesi güden eserlerin yaratımıyla 'etik bir dönüş' belirir. Travmanın resmi olarak tanınmasıyla bu eğilim "travma kurgusu" (Whitehead, 2004), ve "travma romanı" (Granofsky, 1995) gibi

travma deneyimini bünyesinde barındıran ve okurun travmatik deneyimlere erişimini sağlayan yeni alt türler oluşumuna olanak tanır. Travmanın dile, anlatıya ve anlaşılmaya meydan okuyan doğası, onu anlatma girişiminde bulunan bu metinleri şekillendirir. Tıpkı travmanın yapısı gibi olasılıktan ziyade olasılıksızlık, anlatının belirleyici özelliği olur. Bu sebepten Caruth'un bahsettiği "yeni bir temsil türü" olarak travma edebiyatı, anlatsallık değil edimsellik gerektirir. Çünkü bu metinler travmayı yalnızca temsil etmez aynı zamanda canlandırır, bunu da ancak "travmanın belirsizliğini, sürecini ve ritmini metnin bilinci ve yapısına dâhil ederek" (Vickroy, 2002: xiv) başarabilir. Anne Whitehead 'travma kurgusu' teriminin paradoksal dizilimine dikkat çekerken benzer yorumlarda bulunur. Travma teorisi romancılara travma olgusunu kavramsallaştırmanın yeni yollarını açarken ilginin geçmiş hakkında neyin hatırlandığından, nasıl ve neden hatırlandığına çevrildiğinin altını çizer (Whitehead, 2004: 3). Toni Morrison, G.B. Sebald, Caryl Phillips gibi romancılara ait eserleri inceleyen Whitehead, travmanın romanlarda nasıl barındığını şöyle açıklar: "Romancılar travma etkisinin yalnızca travmanın formlarını ve semptomlarını taklit ederek temsil edilebileceğini fark etmişlerdir, bu sebepten [bu eserlerde] zamansallık ve kronoloji çöker, anlatı tekrarlar ve dolaylılıkla karakterize olur" (2004: 3). Birçok travma eseri de doğrudan, göndergesel ve çizgisel olmayan; dolaylı, kesintili, parçalı, tekrar eden, sessizlik ve boşluklarla dolu karşıt anlatı formlarıyla okuyucuya ulaşamaz görünen ve yine bu özellikleri taşıyan travmatik deneyime erişim sağlamayı amaçlar.

Travma kurbanının yaşadıklarına anlatı yoluyla tanıklık etmesi ve sürecin onda beklenen pozitif etkiyi göstermesi ancak onu dinleyen birinin varlığıyla anlam kazanır. Caruth, travmanın "yalnızca bir başkasının dinlemesiyle" (1996: 11) geçerlilik kazanacağını belirtirken, dinleyicinin kaçınılmaz rolüne vurgu yapar. Dinleyen "olayın ilk kez üzerine işleneceği boş bir ekran" (Laub, 1992: 57) olarak travmanın katılımcısı ve ortağı halini alır. Bu yolla acıları, hatıraları, korkuları ve karmaşaları paylaşılan kurbanın, travmanın süresiz musallat olması durumundan bir nebze de olsa uzaklaşması ve iyileşme yolunda adım atması sağlanır. Bu süreçte anlatılanları alımlayacak ve acılara ortak olacak bir dinleyici, olmazsa olmaz bir başka unsur teşkil eder. Primo Levi, *Boğulanlar Kurtulanlar* (1986) adlı eserinde Simon Wiesenthal'dan alıntılattığı SS milislerinin şu sözleriyle bahsi geçen karşılıklı ilişkinin ne denli önemli olduğuna dikkat çeker: "Bu savaş nasıl sona ererse ersin, size karşı savaşı biz kazandık; tanıklık etmek için bir tekiniz bile hayatta kalmayacak ama biriniz kaçmayı başarsa bile, dünya

onun anlattıklarına inanmayacak” (2015: 13). Holokost gibi bütün travmatik vakalar, onların varlığını kabul eden, dinleyen ve inananlarla geçerlilik kazanır. Bu sebepten tanıklık edecek ya da bu tanıklığa geçerlilik kazandıracak birilerinin varlığı, kurbanlar için hayatta kalmaktan daha önemli bir hâl alır. Dolayısıyla yaşananları anlatacak ve dinleyip tanıklık edecek birilerinin yokluğu en büyük acı ve failerin başarısı demektir.

Travmatik belleğin sözsel sürece dönüştürüldüğü anlatılarla şekillenen travma edebiyatının sosyo-kültürel ve politik açıdan bir diğer önemli işlevi ise, sarsıcı olayları görünür ve anlaşılır kılmaktan ziyade bunları deneyimleyen bireylerin seslerini duyurmalarına aracı olmak ve travmatik hatıralarına tanıklık etmektir. “Diğer bir ifadeyle edebi tanıklığın en temel sorumluluğu, gecikmiş tanıkta, yani tarih boyunca okurda, tarihi algılamının hayali gücünü-başkalarına ne olduğunu- geliştirmektir” (Felman, 1992: 108). Geniş dinleyici kitlelerine ulaşabilme gücüyle edebiyat, yaşanan acıların dillendirilmesi için gerekli alanı yaratırken tüm bu acıları dinleyen kitleler sağlama konusunda en etkili araçtır. Gerçek ya da kurmaca anlatılarla travmanın anlatılmasına farklı türleriyle korunaklı bir ifade alanı sağlayan edebiyat, bu anlatıları ulaştırdığı dinleyen kulaklarla hem travmanın anlatsal düzeyde tekrar yaratımını hem de sınırlı bir miktarda sağaltımını mümkün kılar. Bu açıdan psikanalizdeki ‘konuşma terapisi’nin yerini alarak, travma kurbanları için bir sığınak, deneyimlere tanıklık edilip onların tarihe not edildiği bir mecra ve yine deneyimlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan bir araç niteliği taşır.

Çağdaş Travma Teorileri

Her ne kadar yaklaşık otuz yıl öncesinde öne sürülmüş olsa da Jean Wyatt’ın da belirttiği gibi travma teorisi hala Caruth’un oluşturduğu “teorik çerçevenin hakimiyetindedir” (2011: 31). Ancak yirmi birinci yüzyıl başında kimi klinik ve teorik araştırmalarla Caruth’un teorisine eleştiriler getirilirken ve travma olgusuna yeni bakış açıları sunulur. Ruth Leys, Michelle Balaev, Barry Stampfl, Roger Luckhurst ve Steff Craps gibi birçok teorisyen evrensel bir patolojik travma tanımından ziyade travma deneyimlerinin kültürel bağlamları ve toplumsal bileşenlerine dayanarak çeşitli travma modelleri geliştirirler. Bütünlüklü bir yapıya ya da tanımlar dizisine sahip olmamasının yanı sıra birçok teori ve yaklaşımla şekillendiğinden “çoğulcu model” (Balaev, 2014: 3) olarak adlandırılan çağdaş yaklaşımlar Caruth’un temsilcisi olduğu birinci kuşak klasik travma teorisinin travmanın anlatılamaz olduğu genellemesinden uzaklaşıp kültürel ve toplumsal açılardan özgülüğüne dikkat çeker. Travma deneyimlerinin çok çeşitli tepki ve durumla sonuçlanabileceği iddiasıyla deneyime farklı çerçeveler

oluşturan bu yaklaşımlar travma teorisine çoklu parametreler sunarken “toplumsal, semantik, politik ve ekonomik faktörlerin de travma deneyimi ve bu deneyimin hatırlanmasında etken” (Balaev, 2014: 7) olduğunun altını çizer. Bunlara ek olarak travma “deneyiminin toplumsal bağlamlarının, tepkilerin ve anlatıların yanı sıra dilin travmanın çeşitli anlamlarını iletme olasılıklarını” (Balaev, 2014: 7) tartışır. Böylece DSM’nin kabulünden bu güne koruduğu merkezî yerinden edilen terim sadece travma olgusunun değil, ona verilen tepkilerin ve anlatımların da çok çeşitli olanaklarını tartışmaya açar.

Caruth ve çağdaşlarının travma tanımına eleştirilerden ilki Ruth Leys tarafından *Trauma: A Genealogy* adlı eserinde getirilir. Travmanın değişken doğasına ve bu nedenle tek bir tanımının imkansızlığına vurgu yapan Leys, mimetik ve anti-mimetik olmak üzere iki travma modeli öne sürer. Bu ayrım doğrultusunda mimetik travmanın Caruth’un da işaret ettiği gibi travmatik olayın bireyin otonomisini ele geçirip halüsinasyonlar, rüyalar veya istem dışı tekrarlarla kendini dayattığı, bu sebeple anlatılamaz olduğu; anti-mimetik modelin ise bireyin travmatik olayı tamamıyla hatırlayabildiği ve anlatı yoluyla aktarabildiği bir model olarak tanımlar (2000: 37). Bu modellerden birini tercih etmek ya da diğerinden kesin çizgilerle ayırmayı reddeden Leys günümüze ikisi arasında sürekli bir etkileşim ve iç içe geçmişliğin bu suretle de birini diğerinden ayırmanın mümkünsüzlüğünü belirtir (2000: 181-82).

Travma tanımlamasının yanı sıra “The Parable of the Wound” başlığıyla çalışmasının bir bölümünde Leys, Caruth’un Tancred ve Clorinda okumasına da eleştiri getirir. Clorinda’yı önce zırhlar içinde tanıyamayıp sonra da ruhu ağacın içinde hapsolmuşken olmak üzere iki kez öldüren Tancred’in travma kurbanı; Clorinda’nın ise bu travmanın seyircisi olarak konumlandırılmasının failin kurban, asıl kurbanın ise yalnızca seyirci olması anlamına geldiğini, bu sebeple de böylesi bir gruplandırmanın Nazilerin travma kurbanı, acı çeken Yahudilerin ise seyirci olarak değerlendirilebilmenin yolunu açtığını ileri sürerek Caruth’un okumasını reddeder (2000: 297). Kolonyal ve post-kolonyal eser ve eleştirilerde de ifade bulan fail ve kurban arasındaki ayrımın çöküşüne dayanak gösterilen okuma bu sebeple sık sık eleştirilerin odağı haline gelmeyi sürdürür.

Richard McNally ise *Remembering Trauma* (2005) eseriyle Caruth’un teorisinin temellendiği travmatik anıların sözselsel hafızaya ‘kaydedilemez’ ve ‘hatırlanamaz’ dolayısıyla direkt olarak anlatılamaz olduğu savının altını oyar. İlk olarak Van der Kolk ve Van der Hart’ın travmatik belleğin

ulaşılamaz olduğu iddiasının empirik bilgilerle ve nörobilimsel araştırmalarla yeterince desteklenmediğini (180) öne süren McNally, travma kurbanlarının her zaman travmatik olayları düşünmüyor olsalar da “uzun süre bir şeyi düşünmeyen birinin unutkanlıktan mustarip olduğunun söylenemeyeceğini” (184) belirtir. McNally’ye göre “Amnezi kodlanmış bir bilginin anımsanamamasıdır” ancak “İnsanların düşünmedikleri yıllar boyunca yaşadıkları acıları hatırlayamadıklarını varsayamaz” (184). Yani travma sonrası bireyin olay hakkında konuşmaması travmanın hatırlanamaz doğasına değil bireyin seçimine bağlı olabilir. Bu nedenle sessizlik, Stampfl’in deyimiyle “kaçınılmaz bir varış noktası değil travma sürecinin bir evresidir” (2014: 16) denilebilir. Böylece Caruth, Felman ve Laub gibi ilk kuşak teorisyenlerinin sürekli olarak travmanın doğal sonucu olarak işaret ettikleri ve travmanın anlatılamaz olması savına gerekçe olarak gösterdikleri sessizlik, travmanın bütünleyici bir parçası olmaktan çıkarılır.

Travmanın resmi tanımı olarak medikal ve akademik çevrelerde hala en çok kabul gören ve Caruth’un teorisini temellendirdiği PTSD de yeni kuşak teorisyenleri arasında travmaya dair sıklıkla eleştirilen noktalardan biri haline gelir. Craps’ın hala “kimi önemli travma kaynaklarını görünmez ve bilinmez kılacak kadar dar” (2014: 49) olarak nitelendirdiği tanım, feminist psikoterapist Laura Brown’a göre “çok sayıda ezilen ve güçsüz insanın hayatında travmanın normatif ve günlük yanlarını” (2008: 18) görmezden gelir ve işaret ettiği “insan deneyimi baskın sınıf erkeklerinin yani beyaz, engelli olmayan, eğitilmiş, orta sınıf ve Hristiyan olanların yaşamlarıyla sınırlıdır. Böylece travma yalnızca bu belirli grubun hayatını etkileyebilir, bunun dışındakileri değil.” (2008: 121). Tanımın dayattığı tekil, olağandışı bir deneyimden doğan geleneksel olay eksenli travma anlayışı ırkçılık, ekonomik sorunlar ve baskıcı rejimlerin neden olduğu toplumsal travmaları da yok saydığı, dolayısıyla PTSD’nin bu tür toplumsal, ekonomik ve politik sorunlara cevap vermekte yetersiz kaldığının altı çizilir. Bu bakımdan belli bir grubun deneyimleri etrafında şekillenen Batı merkezli travma anlayışı kimi teorisyen ve psikiyatrist tarafından bir tür ‘kültürel emperyalizm’ olarak değerlendirilir (Craps, 2014: 48; Summerfield, 2004: 238; Watters, 2010: 1). Bu sebeplerden bireyci, Avrupamerkezci ve Batı kültürünün bir ürünü olarak görülen tanımın genişletilmesi ve farklı deneyimleri kapsayabilmesi için uzmanlarca getirilen önerilerin bazıları Craps şöyle sıralar. “Tip II Travmalar (Terr), Karmaşık PTSD veya ‘tanımlanmamış diğer aşırı stres bozuklukları’ (Herman), güvenli-dünya ihlalleri (Janoff-Bulman), sinsi travma (Root), baskı temelli travma (Spanierman ve Poteat), postkolonyal sendrom (Duran ve diğerleri), postkolonyal travmatik stres bozukluğu

(Turia) ve post-travmatik kölelik sendromu” (Craps, 2014: 49). Her biri farklı toplumsal grupların, farklı etkenlerle verdikleri farklı tepkileri ve sonuçlarını bu farklılıkları göz önünde bulundurarak değerlendiren bu ‘alt türler’ PTSD’nin ne kadar yetersiz kaldığını bir kez daha görünür kılarken çağdaş travma yelpazesinin gerektirdiği genişliği de gerektelendirir.

Geleneksel travma anlayışının Avrupa-Amerikalı tarihsel çerçevesiyle sınırlı oluşunun farklı kültür ve deneyimlerden toplulukların acılarını anlatmakta yetersiz kaldığı birçok çağdaş teorisyenin ortak eleştirisidir. Caruth’un travmanın evrensel kültürlerarası bir köprü (Caruth, 1996: 56) vazifesi görüşünün bir kanıtı olarak Alain Renais ve Margaret Duras’ın *Hiroşima mon amor (Hiroşima Sevgilim, 1959)* yorumu da geleneksel travma teorisinin çeşitli kültür, olay ve sonuçlara cevap verebilmekte yetersiz olduğu kanısını değiştirmeye yetmemiştir. Çağdaş anlatı sineması örneklerinden biri sayılan Fransız yapımı film, barış temalı bir filmin çekimleri için Hiroşima’ya gelen Fransız bir aktris ve Japonyalı bir mimar arasındaki aşk hikâyesini konu alır. Kadın, İkinci Dünya Savaşı esnasında Alman bir askerle aşk yaşamaya başlar. Ancak savaşın son günü asker ölür; kadınsa uzunca bir süre toplumdan dışlanır ve psikolojik problemlerle savaşıır. Japon mimar ise Hiroşima’nın bombalanması sırasında ailesini kaybetmiştir. Aynı dili dahi konuşmamalarına rağmen birbirine âşık olan ikilinin beraberliğiyle kadının geçmişteki travmatik anıları tetiklenir ve film süresince izleyici bu anılara tanıklık eder. Caruth farklı acıların bir travma mekânında kesişmesini konu alan filmi, travmanın kültürler arası bir tür bağ oluşturduğunun bir kanıtı olarak değerlendirir. Ancak Craps’a göre “Hiroşima, Avrupalı bir kadının kişisel travmalarını aşmaya çalıştığı bir dramın sergilendiği bir mekâna indirgenmiş; Japonyalı adam ise esas olarak bu sürecin kolaylaştırıcısı ve katalizörü olmuştur.” (Craps, 2014: 47). Yani Caruth’un örneği kültürlerarası bir iletişimden ziyade Avrupamerkezciliğin bir nevi kanıtı halini alır.

Studies in Novel dergisinin “Postcolonial Trauma Novels” temalı sayısına önsözde Stef Craps ve Gert Buelens, travmanın Avrupa-Amerika bağlamı eleştirel metodolojilerle şekillendiği ve ‘beyaz Batılı’nın deneyimleri üzerine kurulu olduğunu, bu sebepten dolayı da iddiasının aksine kültürlerarası köprüler kurmaktan çok Batı ve ‘geri kalanlar’ arasındaki uçurumu daha da derinleştirdiğini dile getirirler (2008: 2). Kolonyal dönemdeki yaşanan acılara tanıklık eden anlatılar aracılığıyla travma teorisi üzerindeki Avrupamerkezcilik yaklaşım deşifre edilirken yine bu anlatıların sunduğu çeşitli bakış açılarıyla bahsi geçen hegemonya yıkılmaya çalışılır. Kolonyal travmaların geleneksel travma anlayışıyla bağdaşmayışının en temel

nedenlerinden biri olarak ikinci tür travmanın bireysel olana mahsus, ilkinin ise kolektif bir deneyim olması, bu sebeple de geleneksel travma ile yeterince anlamlandırılıp çözümlendirilemeyişidir. Aksi takdirde bu yaklaşım “kolonyal travmaların atlatılmasının travma tanığının acısı üzerinde dilsel kontrol kazanması konusundan ibaret olduğu fikrini teşvik eder” (Craps ve Buelens, 2008: 4). Fakat Franz Fanon’un travmanın sosyal doğasına dikkat çekerek belirttiği üzere siyah adamın travmaları bunlara neden olan sosyoekonomik yapı değişmedikçe dindirilemeyecektir (Craps ve Buelens, 2008: 4). Bu sebeple de geleneksel travma tanımlamaları ve çözümlenmeleri kolonyal travmalar gibi kolektif travmalar konusunda yetersiz kalacaktır.

Irene Visser postkolonyal travmanın merkezinde tarihi, politik ve ekonomik faktörlerin rol oynadığını bu sebeple tarihi bir somutluğun, bilginin ve dışsal bir sebebin belirlenemediği geleneksel travmanın değişmesi gereken yapı ve pratiklere ulaşmasının mümkün olmadığını belirtir. Bunun yanı sıra kültüre özgü çerçeveler ve koloni süresince farklı karmaşık travma mekanizmalarını irdeleyecek şekilde travma teorisinin genişletilmesi gerekliliğine sıkça vurgu yapılır. Örneğin Achille Mbembe kolonizasyon süresince Afrikalıların kandırılmalarına ve kullanılmalarına izin vermelerinin (2010: 35) Laub ve Felman’ın ötekinin travması irdelemesinde bu tür bir ortaklığın bir örneğiyle karşılaşmak olası değildir. Tüm bunlar “ırk, cinsiyet, sınıf şiddeti ve diğer eşitsizliklerin sebep olduğu kronik ruhsal acıların da dikkate alındığı” (Craps and Buelens, 2008: 3-4) daha kapsayıcı bir teorinin gerekliliğini destekler niteliktedir.

Tıpkı Caruth gibi, adı geçen çoğu çağdaş terorisyen de travmanın farklılıkları vurgulamak ve daha kapsayıcı bir tanımına ulaşabilmek için sıklıkla edebiyata başvurur. Travmatik deneyime verilen farklı tepkilerden hareketle edebi travma parametrelerini genişleterek travmanın nihai ve tekil bir tanımının imkansızlığını vurgulayan çoğulcu model, iddialarını edebi eserlerin sınırsız birey, toplum, bellek ve toplumsal değerler çeşitliliği ile destekler. Bu suretle çağdaş edebi travma teorisinin oluşumuna zemin hazırlayan çalışmalar aynı zamanda travma ve edebiyat arasındaki bağın güçlenmesine de katkıda bulunur.

İlk olarak travmanın konuşulamaz bu sebeple de direkt anlatılamaz olduğu argümanını çürütmek için edebiyat çağdaş terorisyenlerin en uğrak noktalarından biri haline gelir. Stampfl, Holokost’u dayanak göstererek ahlaki bir tavır olarak sessizliği ve travmanın konuşulamazlığını yüceltenleri “kolay yol”u seçmekle itham eder. (2014: 17). Sessizliğin temel nedeni

olarak kurbanlara saygının yanı sıra dilin yaşananlar karşılığındaki yetersizliğini vurgulamanın “kurbanlarla dayanışma” (2014: 18) olarak addedilmesine karşın Naomi Mandel’in *Against the Unspeakable* (2006) eserine atıflarla sessizliğin esasen acılara sırt çevirmek ve zulme ortak olmak anlamına geldiğini ileri sürer. Dilin kimi acılar karşısında yetersiz olmasının sessizliği ‘zorunlu istikamet’ kılışının değil, anlatımın ve iletişimin duyuşsal ve bilişsel yeni yollar aramanın bir gereklilik olarak görülmesi gerektiğini savunur. Tam da bu noktada edebiyat bu sessizliği bozmanın ve travmatik acılara tanıklık etmenin bir aracı olarak kurbanlarla dayanışmanın bir ifadesi haline gelir. Bunların yanı sıra, -Stampfl, Forter’in bir Faulkner okumasından hareketle esasında “konuşulamaz olanın gerçek iyileşme ve gelişme olasılıklarına açık” oluşunun, edebiyatın ise bu dönemde bir nevi “karanlıkta umudun hüküm sürmesi” (2014: 36) olarak değerlendirilebileceği çıkarımında bulunur. Çünkü kurgusal doğasıyla edebiyat hem yaşananların dile getirildiği ve sınırsız olasılıklarla umudun yaratıldığı bir mecradır.

Sonuç

Thomas Laqueur, 1951-1960 yılları arasında *New York Times*’ın üç yüz defadan fazla kullandığı travma terimini 1960’dan 2010 yılına kadar on bir binden fazla kullandığını belirtirken travmaya artan ilginin büyüklüğüne dikkat çeker (2010). 1980’de Amerikan Psikiyatri Derneğinin resmen tanımlamasının ardından tarih, sanat, kültürel çalışmalar, edebiyat gibi alanlara açılarak disiplinler arası bir olgu haline gelen travma, yirminci ve yirmi birinci yüzyılda yaşanan felaketler nedeniyle de toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olur. LaCapra’nın deyimiyle travmaya ilginin “saplantı” (2001: x) seviyesine gelmesi sonucu bir nevi “travma kültürü” (Kaplan, 2005) belirir.

Köken olarak tıp alanında fiziksel yaralanmaları tanımlamak için kullanılan travma sözcüğü, Charcot’un histeri çalışmaları ve ardından Freud’un psikanalitik araştırmaları ile psikiyatri alanında yerini alır. Bireyin normal deneyimleri dışında, fiziksel ya da psikolojik olarak yine başa çıkamayacağı büyüklükte bir olay yaşaması sonucu psiko-somatik tepkiler geliştirmesiyle meydana gelen psikolojik durum olarak tanımlanan travma, büyük oranda yirminci yüzyıl ve bu yüzyılın beraberinde getirdiği savaş deneyimleriyle şekillenir. Nihayet APA tarafından PTSD adı altında tanınması da bir savaşla, yani Vietnam Savaşı’yla gerçekleşir. Birinci kuşak ya da klasik travma teorisyenleri olarak da bilinen Caruth, LaCapra, Laub ve Felman gibi isimlerin çalışmaları ile travma farklı disiplinlerde yer edinmeyi başarır. Teorinin öncüsü kabul edilen Caruth, travmayı gerçekleşme anında

belleğin farklı bir kısmında tutulan, sonrasında halüsinasyonlar, rüyalar, deneyime parçalanmış geri dönüşler gibi çeşitli müdahalelerle kendini tekrar hatırlatan ve kurbanını sürekli rahatsız eden bir olgu olarak yeniden tanımlar. Bununla birlikte Freud'dan esinlenerek travmaya direkt olarak erişmenin ve deneyimi anlatabilmenin olanaksızlığını da vurgular. Çünkü travmatik belleğe erişmek normal yollardan mümkün değildir. Bu sebeple travmanın aporetik doğası karşısında dil çaresiz kalır. Fakat ilk travma çalışmalarından, günümüz modern teorilerine kadar travmanın içsel bir diyalektik barındırdığı görülür. Bu diyalektik, travmanın bir yandan konuşulamaz ve anlaşılabilir olması, diğer yandan ise konuşulmaya ve anlaşılmaya duyduğu süresiz ihtiyaçtır.

Yirmi birinci yüzyıl başı çoklu travma teorilerinin çıkışına zemin hazırlamıştır. Holokost ekseninde şekillenen, Avrupa merkezli ve tek kültürlü geleneksel travma teorisine bir tepki olarak farklı deneyim ve kültürleri odağına alan bu teoriler Caruth'un öncülüğünü yaptığı klasik travma teorisine birçok açıdan eleştiriler getirirken travma olgusuna yeni bakış açıları sunarlar. Ruth Leys, Richard McNally, Irene Visser, Stef Craps, Michelle Balaev gibi isimler travmanın konuşulamaz olduğu savını reddederken Holokost ve Batı merkezli savaş deneyimiyle sınırlandırılan travma deneyimini kabul etmez.

Travmanın anlatılma ihtiyacına cevap bulabileceği en uygun alan, sahip olduğu sembolik dil ve gerçek hayatta karşılaşılmaması pek de mümkün olmayan olayları hayal edip anlatabilme gücü ile edebiyat olmuştur. Sessizdirilemeyen düşüncelerin, yazılmayan olayların, sessiz kalan toplulukların sesi olmayı sürdüren edebiyat, travma teorilerinin de merkezinde yer edinir. Edebiyatın gücü, insanlık tarihi boyunca konuşulamayanın dolaylı yollardan dile getirildiği eserler sayesinde, yalnızca sayfa üzerine yazılanlarla değil, satır aralarına gizlenenlerle anlatılandan çok daha fazlasını ifade edebilme yetisidir. Caruth ve çağdaşları için deneyimlenemez, dolayısıyla erişilip konuşulamaz kabul edilen travma da edebiyatın bu imkânlarından yararlanılarak erişilebilir hale gelir. Caruth'un teorisine, bilhassa travmanın konuşulamaz olduğu iddiasına karşı çıkan çağdaş teorisyenler de yine travmanın anlatımı, politikleştirilmesi ve problem çözümleri gibi çok çeşitli sebeplerle edebiyata başvurur. Bu bakımdan edebiyat travma kurbanının anlatı yoluyla, olay esnasında gerçekleşmeyen tanıklığına imkân vermek ve olayı okurlara ulaştırarak, hem yaşananları daha görünür kılmak hem de acılarını paylaşılmasını sağlar. Bunların yanı sıra, anlatı yordamıyla kurbanın iyileşme yolunda ilerlemesine katkıda bulunurken kurgusal olanaklarla umut aşılır.

Charcot'dan günümüze, kendisine çeşitli varsayım ve kavramsallaştırmaların atfedildiği, farklı tanımlamaların ve yaklaşımların geliştirildiği travma, yirmi birinci yüzyılın gündemini meşgul ederken farklı açılardan irdelenmeye, yeni tanımlamalarla varlığını sürdürmeye devam etmektedir. LaCapra'nın deyiimiyle "travma hiçbir tür ya da disiplinin temel konusu olmadığı gibi bunlardan hiçbiri travmaya keskin sınırlar çizemez" (2001: 96). Travma konusunda çağdaş teorisyenler birçok noktada görüş birliği içinde olsalar da, terim hâlâ en çok tartışılan ve üzerine fikirler üretilen olgulardan biri olmayı sürdürmektedir. Tamamıyla anlaşılamayan doğası ve farklı açılardan değerlendirmeye açık yapısıyla travma gelecekte de farklı yorumlarla çeşitli disiplinlerde var olacaktır. Hayatı tüm yönleri ve sorunlarıyla bünyesinde barındıran, duygusal, mantıksal ihtiyaçlara cevap vermeyi kendine şiar edinen, evrensel hakikatlerin yanı sıra bilinmezlere de ışık tutan edebiyat ise travmayı anlatma ve daha görünür kılma çabasına devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor W. (1981), "Cultural Criticism and Society", Çev. Samuel ve Shierry WEBER, *Prisms*, MIT Press, Cambridge, 17-34.
- ADORNO, Theodor W. (2002), "Commitment", Çev. Francis MCDONAGH, *Aesthetics and Politics: The Key Texts of the Classic Debate within German Marxism*, Verso, London, 177-195.
- American Psychiatric Association (1980), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (3. bs.), American Psychiatric Association, Washington DC.
- BALAEV, Michelle (2008), "Trends in Literary Trauma Theory", *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 41.2, 149-166.
- BALAEV, Michelle (2014), "Literary Trauma Theory Reconsidered", *Contemporary Approaches in Literary Trauma Theory*, Palgrave Macmillan, London, 1-14.
- STAMPFL, Barry (2014), "Parsing the Unspeakable in the Context of Trauma", Ed. Michelle BALAEV, *Contemporary Approaches in Trauma Theory*, Palgrave Macmillan, New York, 15-41.
- BARTHES, Roland (1983), *Barthes: Selected Writings*, Ed. Susan SONTAG, HarperCollins, London.
- BOND, Edward (1998), *Plays: 6: War plays, Choruses from after the Assassinations*, Methuen, London.

- BREUER, Joseph ve FREUD, Sigmund (2001), *Studies in Hysteria*, Çev. James STRACHEY, Hogarth Press, London.
- BROWN, Laura S. (2008), *Cultural Competence in Trauma Therapy: Beyond the Flashback*, Washington, APA.
- CARUTH, Cathy (1995), *Trauma: Explorations in Memory*, JHU Press, Baltimore.
- CARUTH, Cathy (1996), *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, JHU Press, Baltimore.
- CARUTH, Cathy ve HARTMAN, Geoffrey (1996), "An Interview with Geoffrey Hartman", *Studies in Romanticism*, 35.4, 630-652.
- CRAPS, Stef (2014), "Beyond Eurocentrism: Trauma Theory in the Global Age", Ed. Gert BUELENS, Sam DURRANT ve Robert EAGLESTONE, *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*, Routledge, New York, 45-62.
- CRAPS, Stef ve Buelens, Gert (2008), "Introduction: Postcolonial Trauma Novels", *Studies in the Novel*, 40.1/2, 1-12.
- FELMAN, Shoshana (1992), "Camus' *The Plague*, or a Monument to Witnessing", Ed. Shoshana FELMAN ve Dori LAUB, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, Routledge, New York, 93-119.
- FREUD, Sigmund (1939), *Moses and Monotheism*, Çev. Katherine JONES, Garden City Press, Letchworth.
- FREUD, Sigmund (1959), "An Autobiographical Study" (1925), Çev. James STRACHEY, *Standard Edition*, Vol. 20, Hogarth Press, London.
- FREUD, Sigmund (1962), "Remembering, Repeating and Working-through", Ed. James STRACHEY ve Anna FREUD, *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* Cilt 12, Hogarth Press, London, 145-156.
- FREUD, Sigmund (1966), "Project for a Scientific Psychology", Ed. James STRACHEY, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume I (1886-1899): Pre-Psycho-Analytic Publications and Unpublished Drafts*, Hogarth Press, London, 281-391.
- FREUD, Sigmund (2012), *Haz İlkesinin Ötesinde*, Çev. Emir AKTAN, Alter Yayıncılık, Ankara.
- GRANOFSKY, Ronald (1995), *The Trauma Novel: Contemporary Symbolic Depictions of Collective Disaster*, Peter Lang, New York.

- HARTMAN, Geoffrey (1995), “On traumatic Knowledge and Literary Studies”, *New Literary History*, 26.3, 537-563.
- HERMAN, Judith (1997), *Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence—From Domestic Abuse to Political Terror*, Basic Books, New York.
- JANET, Pierre (1977), *The Mental State of Hystericals*, University Publications of America, Washington, DC.
- KAPLAN, E. Ann (2005), *Trauma Culture: The Politics of Terror and Loss in Media and Literature*, Rutgers University Press, London.
- LACAPRA, Dominick (2001), *Writing History, Writing Trauma*, JHU Press, Baltimore.
- LAQUEUR, Thomas (2010), “We are All Victims Now”, *London Review of Books*, 32.13, Erişim Adresi: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v32/n13/thomas-laqueur/we-are-all-victims-now>.
- LAUB, Dori (1992), “Bearing Witness, or the Vicissitudes of Listening”, Ed. Shoshana FELMAN ve Dori LAUB, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, Routledge, New York, 57-74.
- LEVI, Primo (2015), *Boğulanlar ve Kurtulanlar*, Çev. Kemal ATAKAY, Can Yayınları, İstanbul.
- LEYS, Ruth (2000), *Trauma: A Genealogy*, The University of Chicago Press, Chicago.
- LUCKHURST, Roger (2008), *The Trauma Question*, New York: Routledge.
- MBEMBE, A. (2010), “The Colony: Its Guilty Secret and Its Accursed Share”, Ed. Elleke BOEHMER ve Stephen MORTON, *Terror and the Postcolonial*, Wiley-Blackwell, Malden, 27–54.
- MCNALLY, Richard J. (2003), *Remembering Trauma*, Belknap Press, Cambridge.
- MICALE, Mark S. (2001), “Jean-Martin Charcot and *Les Nevroses Traumatiques*”, Ed. Mark S. MICALE ve Pauld LERNER, *Traumatic Pasts: History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870-1930*, Cambridge University Press, Cambridge, 115-139.
- MYERS, Charles S. (1940), *Shell Shock in France, 1914-1918: Based on a War Diary*, Cambridge University Press, New York.
- OWEN, Wilfred (1963), *The Collected Poems of Wilfred Owen*, Chatto & Windus, New York.
- Oxford English Dictionary Online, Erişim adresi: <http://0-www.oed.com.wam.leeds.ac.uk/view/Entry/205242?redirectedFrom=trauma>

- SASSOON, Siegfried (2004), *The War Poems of Siegfried Sassoon*, Dover Publications, New York.
- SCHLANT, Ernestine (1999), *The Language of Silence: West German Literature and the Holocaust*, Routledge, New York.
- SHOWALTER, Elaine (1987), *Female Malady: Women, Madness and English Culture, 1830-1980*, Penguin Books, London.
- SUMMERFIELD, Derek (2004), "Cross-Cultural Perspectives on the Medicalization of Human Suffering", Ed. Gerald M. ROSEN, *Posttraumatic Stress Disorder: Issues and Controversies*, Wiley, Chichester, 233-45.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- VAN DER KOLK, Bessel A. ve VAN DER HART, Onno (1995), "The Intrusive Past: The Flexibility of Memory and Engraving of Trauma", Ed. Cathy CARUTH, *Trauma: Explorations in Memory*, JHU Press, Baltimore, 158-183.
- VICKROY, Laura (2002), *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*, University of Virginia Press, Charlottesville VA.
- WATTERS, Ethan (2010), *Crazy Like Us: The Globalization of the American Psyche*, Free, New York.
- WHITEHEAD, Anne (2004), *Trauma Fiction*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- WHITEHEAD, Anne (2009), *Memory*, Routledge, London.
- WOOLF, Virginia (1972), "Leaning Tower", *Collected Essays*, Cilt 2, Hogarth Press, London, 162-181.
- WYATT, Jean (2011), "Storytelling, Melancholia, and Narrative Structure in Louise Erdrich's *The Painted Drum*", *Melus*, 36.1, 13-36.